

папы Инокентия IV к Даниилу Галицкому : материалы для историко-археографического комментария // *Rossica antiqua*. 2015. №1. С. 97; його ж. Даниил Галицкий в пути к хану Батюю : к спорам о продолжительности поездки князя в Орду // *Rax mongolica* и евразийские потрясения XIII–XIV веков. Санкт-Петербург, Кишинев, Одесса, Бухарест, 2016. С. 195-202), тобто часу для підготовки виправи до Європи у Данила Романовича, де він мав бути до часу проведення битви на р. Лейті не було.

¹⁰⁰ Mika N. Walka o spadek po Babenbergach w latach 1246–1278. Racibórz, 2008. 136 s.

Olexander Holovko. Eastern policy of Hungary in the first decade of the reign of King Bela IV (1235–1245). In this paper the policy of the Hungarian royal administration in respect of countries and peoples of Eastern Europe. The influence of the Mongol hordes invasion in Europe to replace the relations of the Kingdom of Hungary and Galicia-Volyn principality in the mid 40's XIII century.

Key words: Hungary, King Bela IV, Rus, Cumans, Mongols, international relations.

Отримано: 24.04.2017 р.

УДК 94(369.1) «13/18»

Богдан Боднарюк

ЄРЕТИЧНІ РУХИ ТА МІЖКОНФЕСІЙНЕ ПРОТИСТОЯННЯ НА ТЕРЕНІ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ: ВІД ЗАВЕРШЕННЯ АЛЬБІГОЙСЬКИХ ВІЙН ДО ПОВСТАННЯ КАМІЗАРІВ (1245–1715 рр.)

Богдан Боднарюк. Єретичні рухи та міжконфесійне протистояння на терені Західної Європи: від завершення альбігойських війн до повстання ка-мізарів (1245–1715 рр.). У статті проаналізовано особливості церковно-релігійних конфліктів, що мали місце на території країн Західної Європи в епоху Середньовіччя й період Нового часу. Розглядаються історичні аспекти, пов'язані з феноменом поширення єретичних рухів і сект на землях Південної Франції та Північної Італії, діяльністю флагеллантів та пенітентів, проповідництвом Джона Вікліфа й лоллардів, котрі стали передтечями Реформації. Аналізується церковно-релігійна та суспільна діяльність Савонарола, Яна Гуса, висвітлюється Реформаційна епоха, «гугенотське питання» в політиці французьких королів, повстання камізарів на початку XVIII ст.

Ключові слова: Римо-Католицька Церква, Західна Європа, папство, релігійні рухи, єретичні секти, Джон Вікліф, Савонарола, Ян Гус, Реформація, гугеноти, повстання камізарів.

Богдан Боднарюк. Еретические движения и межконфессиональные противостояния на территории Западной Европы: от окончания альбигойских войн до восстания камизаров (1245–1715 гг.). В статье проанализированы церковно-религиозные конфликты, которые происходили на территории стран Западной Европы в эпоху Средневековья и период Нового времени. Рассматриваются исторические аспекты, связанные с феноменом распространения еретических движений и сект на землях Южной Франции и Северной Италии, деятельностью флагеллантов и пенитентов, проповедничеством Джона Виклифа и лоллардов, которые стали предтечами Реформации. Анализируется церковно-религиозная и общественная деятельность Савонаролы, Яна Гуса, освещается Реформационная эпоха, «гугенотский вопрос» в политике французских королей, восстание камизаров в начале XVIII в.

Ключевые слова: Римско-Католическая Церковь, Западная Европа, папство, религиозные движения, еретические секты, Джон Виклиф, Савонарола, Ян Гус, Реформация, гугеноты, восстание камизаров.

У багатогранній історії середньовічної Римо-Католицької Церкви епоха Альбігойських війн та боротьби папства з катаризмом за багатьма ознаками відіграла роль своєрідної духовно-релігійної «межі»: період від часів правління франкського монарха Карла Великого (768–814) й до появи в західному соціумі у XI ст. перших дисентерських учень і рухів, опозиційно налаштованих проти домінуючої католицької інституції, характеризується формуванням усталеного латинського ментально-світоглядного архетипу (в руслі образних сакралізованих асоціацій), властивого пересічному вірянину, який поступово ставав носієм традиційних моральних настанов й етичних пріоритетів, утверджених Римськими первосвящениками на підставі догматизованих коментарів і тлумачень західними Отцями Церкви Вульгати. Його особливості були послідовно висвітлені та проаналізовані у попередній публікації¹.

У означеному контексті альбігойська ересь й відомі радикалізовані релігійно-сектантські рухи XII–XIII ст., притаманні економічно розвинутому й політично централізованому південнофранцузькому регіону – Окситанії, з одного боку набули ознак відчутної соціальної автономності, з іншого – перетворились на впливовий «доктринальний центр», який уже з середини XIII ст. почав вдало «продукувати» й поширювати нові для Заходу містико-аскетичні ідеологеми і базові Євангельські постулати, значною мірою адаптовані есхатологічно та орієнтовані на хіліастичні очікування. Лангедок до кінця XIII ст. був потужним «еретичним плацдармом», з якого авторитетні й освічені місіонерсько-проповідницькі «кадри», за підтримки населення, йшли в «бій» проти добре організованого інквізиторського терору, жорстоких гонінь і репресій, відстоюючи у сфері еклезіології (на рівні широко пропагованих новозавітних істин) власне інакодумство, а також принциповий догматичний еретизм. Надалі, у XIV–XV ст., великі осередки ересі перемістились з Південної Франції та

Північної Італії до Богемії, Північної Німеччини, Нідерландів та Англії.

У Північній і Центральній Європі папська Інквізиція вступила у новий період своєї історії, намагаючись перемогти чергового небезпечного ворога Церкви – чаклунство та відьом. Новими сектами, що вийшли на «єретичну арену», стали «Брати Вільного Духу», фраттічеллі, флагелланти й пенітенти (або «Брати хреста»). Перша конфесійна спільнота – «Брати Вільного Духу» – демонстрували типовий пантеїзм і агітували за успільнення жінок (моногамний шлюб, переконували вони, – це гріх), використовуючи старі ідеї Амальрика з Бени (1163–1205)². Італійські фраттічеллі («Малі брати» або «Апостольські брати» чи дольчініанці) проповідували «Євангельську бідність», підтримували теологічні доктрини францисканських обсервантів, погляди Петра Іоанна Оліві (1248–1298), Михаїла Чезенського (1270–1342) та Анджело Кларено (1292–1352)³. Їхні центри існували у Франції, Голландії, Каталонії, Єгипті й Сирії. Папа Іоанн XXII (1316–1334) у 1375 р. заборонив їм проповідувати – як «профанам, невігласам та жебракам»⁴.

Джованні Віллани (1274–1348), флорентійський історик та державний діяч, згадує двох вождів фраттічеллі – Сегареллі, майстра з Парми (1240–1300), та його учня Фра Дольчіно з Новари (1258–1307)⁵. «Вільні» брати, як зазначав у «Новій хроніці» Віллани, відкрито критикували всі папські едикти і булли, закликали Римо-Католицьку Церкву та клір відмовитись від багатств, розкоші, коханок, земельних володінь, пребенди, десятини, золотого церковного начиння, симонії та перелюбства⁶. Останній, згідно зі своїм т. зв. Другим Посланням, складеним у листопаді 1303 р., виступав проти будь-якої власності, проповідував апостольську бідність та спільність майна, засуджував Церкву й «передбачав» на наступний 1304 р. загибель усього католицького кліру. Крім того, на 1305 р. він «призначив», після очікуваної остаточної ліквідації Римської курії, настання «тисячолітнього Царства Божого на землі», що відбудеться шляхом «справедливого насильства» над рештою прелатів й феодалів, котрі, у незначній кількості, можливо ще виявляться живі⁷. У боротьбі з Папою, маючи при цьому стійкі монархічні ілюзії, про що згадував інший середньовічний автор – Бенвенуто да Імола (1338–1390), Дольчіно спирався на підтримку та допомогу сицилійського короля, представника Арагонської династії – Федеріго II (1298–1337)⁸.

На початку 1304 р. ересіарх зі своїми послідовниками з'явився у передгір'ях П'ємонту, в долині річки Сезія⁹. Населення цього північно-західного регіону Італії, як і ряд інших прикордонних областей (Савойя, Калабрія, Фріуль), страждало не стільки від процесу розвитку економічних відносин, скільки від їхньої ще недостатньої розвинутості¹⁰. Разом з тим, проповіді Дольчіно збирали шалені юрби людей, – готових його слухати, налаштованих йти за ним¹¹. Швидка активізація антиклерикальної діяльності дольчініанців і, зрештою, відкритий виступ проти папства та світської влади, призвели до виникнення для боротьби з ними окремої мілітарної сили: утворилась згуртована Ліга

північноіталійських феодалів¹². Однак, у березні 1305 р., добровільне «ополчення» секти «Апостольських братів» розбило об'єднане військо «сеньйорів-ортодоксів»¹³.

У ході повстання яскраво проявились радикальні ознаки небезпечної дольчініанської ідеології. Сучасник тих подій, італійський хроніст Діно Компаньї (1265–1324) у своєму історичному опусі повідомляє: «Повсталі оголосили, що їм корисно вішати, страчувати й вбивати людей, які коряться Римській Церкві <...>, і в цьому немає для них ніякого гріха»¹⁴. Сам ересіарх виправдовував усі дії «учнів», посилаючись на слова апостола Павла: «Для чистих все є чистим, а для спаплюжених та невірних немає нічого чистого, бо спаплюжені і розум їхній, і совість» (Тит.1:15). Згодом, найфанатичніші прихильники ідей Фра Дольчіно (у більшості – уродженці Верчелли й Новари), змушені були відійти в гори, де зазнали оточення¹⁵. Людські втрати, голод, сувора зима поставили їх на межу загибелі.

14 лютого 1306 р., вночі, близько тисячі «Апостольських братів» засніженими прихованими стежками вийшли з оточення й вирушили до гори Цебелло, де нашвидкоруч спорудили проти переслідувачів захисне укріплення; 5 квітня вони знову були там оточені й повністю ізольовані від селищ та шляхів сполучення¹⁶. Рицарському війську Ліги, проте, не вдалося відразу захопити штурмом «фортецю» еретичних «братів-апостоликів», і восени того ж року Климент V (1305–1314) оголосив проти них Хрестовий похід¹⁷. 23 березня 1307 р. розпочався останній штурм. На третій день долчініанці зазнали поразки. «Папісти» майже нікого не залишили в живих; ересіарх та його помічники потрапили в полон. У передмісті Верчелли, вранці 1 червня 1307 р., на очах Дольчіно стратили його подругу Маргариту; його самого спалили того ж дня по обіді¹⁸.

Дольчініанський рух на тому не припинився: він лише розпорошився й пішов у «підпілля», у подальшому неодноразово про себе нагадуючи. Зокрема: дев'ять дольчініанців Свята Інквізиція спалила у Вітербо за понтифіката Урбана V (1362–1370); 1389 р. у Флоренції «вогняну спокуту» прийняв Фра Мікеле Берті де Кальчі, повторивши долю Сегареллі й Дольчіно¹⁹. Повстання тукінів 1382–1387 рр. теж було підтримане залишками «Малих братів». За даними джерел, воно охопило майже всю гірську частину північно-західних областей Італії; найбільшої гостроти об'єднані виступи тукінів та долчініанців досягли у Канавезі – північній частині П'ємонту²⁰. Єретики й селяни разом спалювали та руйнували замки феодалів, вбивали сеньйорів, єпископів і ченців. З великими труднощами повстання було придушене герцогом Савойським; особливо жорстокого катування зазнали саме «Малі брати»²¹.

Франція не виявилась до них ласкавішою: наприклад, Джованні да Кастільоне і Франчезе д'Арквата загинули у вогні в Монпельє 1354 р., а Жан де Нарбонн та Жак Моріс – в Авіньоні²². У 1424 й 1426 рр. Папа Мартін V (1417–1431) наказав інквізиторам засудити на смерть тридцять вісім фраттічеллів у Флоренції й Толедо²³. Найбільш відомими борцями з цією сектою були домініканці

Іоанн з Капістрано та Яків з Марки. Своїми переслідуваннями дольчініанців відзначився і Папа Павел II (1464–1471): зокрема, 1466 р. у Римі за його наказом закатували шість сектантів²⁴. Тим не менш, послідовники вчення Фра Дольчіно постійно брали участь у численних антифеодальних повстаннях: наприклад, в окрузі Пістойя протягом 1342–1357 рр.; в «Калабрійській війні» 1459 р., під час баронської смути, – коли селяни Калабрії висунули місцевій владі вимогу скасувати обтяжливий і принизливий для них податок на хатні вогнища – т.зв. фоколлеро²⁵; у кривавому П'яченському «заколоті» (дискретто Мілана) 1462 р.²⁶.

Популярністю серед населення певний час користувалися флагелланти й пенітенти – «ті, що періщатся» та «ті, що періщать одне одного». Свій початок вони беруть у Перуджі з 1259 р.²⁷. Рух поширився на терені Північної Італії, перетнув Альпи і проник в Австрію (Відень), Прагу й Страсбург. Найбільші сплески флагеллантства у Західній Європі, згідно з джерелами, припали на 1296, 1333, 1349, 1399, 1421 рр.²⁸. У 1333 р. секту очолив талановитий оратор, домініканець Вентуріно з Бергамо (1304–1346). За ним у мандри містами вирушило 10 тисяч послідовників. Вентуріно привів натовп у Рим і два дні проповідував на Капіталійському пагорбі²⁹. Маргінальні ентузіасти й фанатики швидко перетворились на посміховисько для городян. Керманіч після цього вирушив до Авіньону, одержав папське прощення і помер у Смірні 1346 р.³⁰. Пік руху припав на 1349 р., коли Європу охопила «чорна смерть». Юрби войовничих «вірян» з батогами раптово, як навала, з'явилися майже в усіх регіонах латинського християнського світу – в Іспанії, Угорщині, Богемії, Італії, Франції, Священній Римській імперії (Німеччині) й Нідерландах.

Жан дю Фейт, який палко проповідував перед Климентом VI (1342–1352), заявив понтифіку, що вони є повсюдно – у Генті, Турне, Дорте, Лондоні, Брюгге, Гаазі, Амстердамі, Брюсселі, Льежі, Ліможі, Кордові, Мюнхені. До груп флагеллантів входили навіть єпископи та князі; існували також суто жіночі групи. Акти публічного каяття «Братів хреста» у подробицях описав німецький хроніст Гуго з Рейтлінгена. Флагелланти мали власні обряди, власні гімни, власне вчення. Середньовічна Західна Церква не могла терпіти подібну зухвалість: почалися гоніння. Паризький університет в особі тамтешніх богословів із Сорбонни виступив зі зверненням проти сектантів, і король Філіп VI (1328–1350) заборонив провокативні маніфестації на французьких землях; порушників чекала смерть³². Той самий Папа Климент VI видав буллу від 20 жовтня 1349 р., де «Брати хреста» оголошувалися небезпечними єретиками, які «роблять справу диявола»³³. Булла була розіслана архієпископам Англії, Франції, Пізи, Польщі, Німеччини та Швеції. Перші арешти відбулись у Базелі, Авіньоні, Аахені, Кельні, Страсбурзі, Празі й Магдебурзі. Суворі покарання здійснили муніципалітети Перуджи, Фабіано, Пізи, Падуй, Мантуї³⁴.

Активізація руху у 1399–1402 рр. проходила здебільшого на терені Італії, в таких містах як Рим, Генуя, П'яченца, Модена, Пістойя, Ліворно³⁵. Другим осередком стала Тюрингія. Наприклад, у Сангерхаузені було спалено 91 пенітента, в

Ерфурті – 22³⁶. Гоніння на пенітентів санкціонував і Папа Григорій XI (1370–1378). В Голландії, де флагеллантів називали «фріскерами» (тобто «танцюючими»), у вогні загинуло понад 200 осіб³⁷. Не «відставала» й французька Інквізиція: в Дофіне загинуло 43 еретики, у Греноблі – 150³⁸. Лише протестантська Реформація ліквідувала сумнівну практику флагеллантства.

Варто відзначити, що появі еретичного сектантства, церковного конфесіоналізму й дисентерства у західноєвропейському Середньовіччі значною мірою сприяв розквіт торгівлі та промисловості в містах, формування численної категорії торговців і ремісників, об'єднаних у гільдії, цехи, корпорації. Саме цей потужний соціальний прошарок, зазвичай підтримуваний плебсом і маргінальними верствами, з XII ст. почав непримиренну боротьбу з імператорами, королями, феодалами, місцевою знаттю й церковною владою за економічні права, адміністративну самостійність та конфесійну свободу. Найяскравіше середньовічна реформаторська ідеологія релігійного сепаратизму відобразилась у вченнях Джона Вікліфа (1320–1384) і Яна Гуса (1369–1415).

Звання «реформаторів до Реформації» дослідники цілком об'єктивно при-своїли групі християн, які жили у XIV–XV ст. й випередили вчення Лютера та контраверсійну за багатьма ознаками теологію протестантських вождів. Крім Вікліфа в Англії, Гуса в Богемії, власні релігійні погляди проповідували Джироламо Савонарола з Феррари (1452–1498) у Флоренції, Марсилій (1270–1327) в Падуї, Вессель, Гох та Везель у Північній Німеччині. Джон Вікліф – «ранкова зірка Реформації» – жив у часи Авіньонського полону пап (1309–1377) і помер на початку Великого західного розколу (1378–1417), коли в Європі нестримно активізувались міжконфесійні конфлікти.

На думку Вікліфа, законна влада походить від Бога. Однак, вона повинна будуватись на прикладі Христа, Котрий прийшов, щоб служити, а не щоб служили Йому. Влада, яка використовується в інтересах правителя, а не тих, ким він керує, – не істинна влада, а її узурпація. Отже, не можна вважати законною церковну владу, яка збирає податки заради власного зиску або втручається у справи, що виходять за межі духовних питань. Цю концепцію оксфордський професор згодом переніс і на громадянську (світську) владу³⁹.

Здобувши популярність та прихильників він, розвиваючи ідеї Св. Августина Аврелія, єпископа Гіппонського (354–430), пішов далі й почав навчати, що істинна Церква Христа – не Папа і не видима ієрархія, а невидиме Тіло, котре складається з людей, передвизначених для Спасіння. Достеменно знати, хто саме «обраний», – неможливо; але про деякі попередні «прояви» чи «ознаки» можна судити за плодами людської діяльності. Більшість кліру, на думку англійського вченого, судячи з глибокої кризи інституту папства, яку він спостерігав особисто, може готуватись лише до погибелі. Під кінець життя Вікліф сміливо заявив, що Папа теж позбавлений Спасіння⁴⁰.

Однак найбільші суперечки з усіх його теорій викликало тлумачення ним присутності Христа в обряді причащення. У 1215 р. Четвертий Латеранський

собор, керований Іннокентієм III (1198–1216), затвердив вчення про Пресуществлення. Вікліф відкидав його, угледівши в ньому заперечення принципу, який проявився у Втіленні. Коли Бог з'єднався з людською природою, божественна природа не знищила людську. Так само, в обряді причащення тіло Христа дійсно присутнє в хлібі, але не знищує його. Тіло Спасителя, отже, присутнє «євхаристичним», або «втаємниченим» чином. Одночасно таким залишається й хліб⁴¹. Подібна позиція авторитетного теолога суперечила офіційно прийнятому догмату Західної Церкви. Як наслідок – 1380 р. Вікліфа визнали еретиком і заборонили викладання в університеті; 1381 р. він усамітнився на власній парадії у Люттерворті, де невдовзі й помер⁴².

Проповідувати теорії Вікліфа учні – т.зв. віклефіти, почали вже за його життя. Після смерті вченого в Англії і на континенті сформувався окремий рух послідовників. Вони взяли собі ім'я призабутої голландської секти лоллардів (ті, які «белькотять»), що виникла 1298 р. (причетність до секти Вальтера Лолларда сучасні дослідники остаточно спростували)⁴³. Англійські лолларди (друга назва – «бідні священики») на додаток до вчення Вікліфа (крім політичних та соціальних аспектів радикалізації) вимагали ліквідації чину архієрейства, монастирів, орденів, а також секуляризації церковного майна й земель, скасування пребенди, десятини і феодалного права. «Коли Адам орав, а Єва пряла, – де був тоді англійський джентльмен?» – любив запитувати селян лоллард Джон Болл (1330–1381), священик, сподвижник Уота Тайлера (1341–1381). Разом з тим, вони засуджували паломництва, поклоніння святиням, усну сповідь⁴⁴. Лоллардів, починаючи з 1387 р., невпинно переслідували Свята Інквізиція, парламент і королівська влада. З 1401 р., за правління короля Генріха IV Ланкастера (1399–1413), їх почали спалювати. Ситуація радикалізувалась після т. зв. бунту лоллардів, що відбувся у 1413–1414 рр. Упродовж XIII – першої половини XIV ст. в Англії було страчено 873 цих «ворогів Церкви і держави»⁴⁵. Першим загинув капелан Сент-Осіфа Уільям Сотре: його стратили 2 березня 1401 р.

Джерела зберегли імена майже всіх жертв. Для прикладу можна згадати деякі «єретичні справи» папської Інквізиції: швець Джон Бедбі з Івшема був спалений у Рочестері 1410 р.; лондонські торговці Річард Термінг та Джон Клейдон у Смітфілді 1415 р.; пресвітер Уільям Тейлор у Смітфілді 1423 р.; Уільям Уайт в Норвічі 1428 р.; Річард Ховеден, житель Лондона, 1430 р.; священик Томас Беглі 1431 р.; теолог Річард Уайш (листувався із Гусом) – 1440 р. Упродовж 1424–1430 рр. в одному лише Норвічі покарали 105 лоллардів⁴⁶. Один з «бідних священиків» – Джеймс Ресбі, – був спалений в Перті 1407 р., інший – в Глазго 1422 р. У 1433 р. богемський студент коледжу Сент-Ендрюс Павел Крав теж прийняв смерть як єретик. В Емершемі чотирьох лоллардів спалили 1462 р., Уільяма Барлоу стратили там само 1466 р., Джона Гуза – 1469 р., а 1507 р. на вогонь зійшов і глава емершемської общини лоллардів Уільям Тілсуорт. 1511 р. в Смітфілді «очистили вогнем» Уільяма Світинга й Джона Брюстера, а в Ешфорді – Джона Брауна. Семеро єретиків були спалені 1519 р. в Ковентрі. Першими жінками-мученицями

в Англії стали Джоан Брайтон та її донька Леді Янг: вогнище їх прийняло 1494 р. у тому ж Смітфілді⁴⁷.

Особливо жорстоким ставленням до єретиків під час переслідувань відзначились архієпископ Куртене, Томас, граф Арунделя, єпископ Норвіча Генрі Спенсер, феодали Лестера. Необхідно зазначити, що впродовж 1403–1426 рр. майже всі прямі учні Вікліфа, які займали високі державні посади в королівстві, розкаюлись перед інквізиційним судом і повернулися в лоно католицької ортодоксії; серед них – Філіп Репінгдон, Джон Ештон, Ніколас Херефорд, Джон Перві, Уільям Свіндербі⁴⁸. Гоніння на лоллардів припинив лише король Генріх VIII (1509–1547) 1543 р. Офіційну легалізацію лолларди одержали згідно відомого закону 1559 р., за правління Єлизавети I (1558–1603). Секта здобула від королеви конфесійні права й соціальну автономність⁴⁹.

Вірним послідовником ідей Вікліфа на континенті став Ян Гус з Гусинця зі своїм однодумцем Єронимом Празьким (1380–1416). Гус був чеським патріотом, гуманістом, борцем за національну незалежність, вождем реформаційного руху – гуситства. У своїх проповідях Гус різко виступав проти німецького домінування й автократичної папської влади; він також вимагав відмови Римо-Католицької Церкви від її майна, десятини, ієрархії, продажу індульгенцій, лихварства, латинської мови богослужіння, а головне – залишався послідовним прибічником практики причащення мирян «під обома видами» (і хлібом, і вином), та непокори Римському первосвященнику⁵⁰. «Папа – не глава, підкреслював вчешний, а кардинали – не все Тіло Святої, Католицької і Вселенської Церкви. Глава – лише Христос, а Тіло – Його послідовники, кожний з яких є членом цього Тіла»⁵¹. До того ж Гус закликав перевести Біблію національною мовою і нею служити месу. За його вкрай «єретичну позицію» Папа Іоанн XXIII (1410–1415) і учасники Констанцького собору зрадницькі осудили Гуса разом з Єронимом Празьким на смерть через вогонь. Вирок щодо «магістра Яна» виконали 6 липня 1415 р.; Єронима ж спалили наступного року. Це стало початком тривалих і запеклих Гуситських війн (1420–1434), котрі змінили долю Чехії та її народу.

Останнім середньовічним «єретиком», безсумнівно, залишається домініканець Савонарола, настоятель монастиря Святого Марка. У Флоренції, як «пророк», він, після перевороту 1494 р. та вигнання з міста родини Медічі, запровадив республіканську форму правління і розпочав свою реформаторсько-аскетичну діяльність з регулярного спалення «марнотних речей» та заборони розкоші⁵². Падінню «релігійної общини» Савонароли сприяли політичні обставини. Папа Александр VI (1492–1503), «нездара та базікало», уклав союз проти Франції, в котрій увійшла значна частина італійських та німецьких держав, а також Іспанія. Флоренції було вигідно приєднатись до папських прибічників, проте «несамовитий домініканець» вважав за необхідне додержуватись обіцянок, даних городянами Карлові VIII Французькому (1483–1498).

Папа здійснив ряд обмежувальних заходів відносно самого Савонароли (1497 р. відлучив його від Церкви) і всього міста. Багатим флорентійцям швид-

ко стало зрозуміло, що через упертість їхнього проповідника, який не бажав порушувати свого слова, вони втрачають значну частину саме європейського ринку збуту. Його прибічники, навпаки, дедалі впевненіше вважали, що він – справжній пророк, і вимагали від нього чудес. Коли якийсь з його пророцтв збувалося, вони ще більше підносили Савонаролу, але ж коли він так і не здійснив очікуваних чудес, «однодумці» теж виступили проти «ревнителя бідності й моралі»⁵³. Врешті-решт юрба розлючених громадян увірвалась у монастир Святого Марка зі своїми претензіями й образами. Савонарола не захищався і не дозволив відданим друзям заступитись за нього зі зброєю в руках. Він був схоплений, побитий та переданий муніципальній владі, яка на це і чекала. Проповідника декілька днів катували. Через два тижні на суд прибули папські легати. Останні у підсумку, без конкретних звинувачень і доказів, виконуючи таємне розпорядження Папи, винесли Савонаролі та двом його найближчим друзям вирок як «єретикам і схизматикам» – повісити, а потім спалити і прах розвіяти, що й було виконано⁵⁴.

Перемога релігійного конфесіоналізму, особливо в транскордонних регіонах Європи, пов'язана, у першу чергу, з початком протестантської Реформації в Німеччині – зі знаменитими 95 тезами Мартіна Лютера (1483–1546). Одночасно події жовтня 1517 р. у Віттенберзі ознаменували перехід християнського світу від Середньовіччя до Нового часу – як в релігійній площині, так і в політичному, економічному, соціальному, культурному й світоглядному вимірі. Західноєвропейський соціум розпочав процес зміни системи усталених духовних цінностей, моральних та етичних орієнтирів, ментальних і гуманістичних пріоритетів тощо. У ролі ідейного натхненника проведення церковної реформи й боротьби з католицьким обскурантизмом виступив Еразм Роттердамський (1466–1536)⁵⁵.

Його голос і заклики почули: за Лютером, палким прихильником поглядів Еразма, з новим баченням функцій інституту Церкви та правом на вільний вибір варіанту віросповідання виступили Ульріх Цвінглі (1484–1531), Жак Кальвін (1509–1564), Джон Нокс (1510–1572) та Філіп Меланхтон (1497–1560), ініціатор і найщиріший натхненник «Аугсбурського віросповідання» 1555 р. Їхні проповіді та напучення збурили всі верстви й прошарки суспільства. Активізувалось і сектантство, зокрема – протестний рух анабаптистів. Реформацію «знизу» під час Селянської війни 1524–1525 рр. підтримав Томас Мюнцер (1490–1525)⁵⁶.

Із Німеччини Реформація поширилась на ряд економічно розвинутих європейських держав. У підсумку це призвело до відпадиння від папства новоутворених протестантських Церков у Англії, Шотландії, Данії, Швеції, Норвегії, Голландії, Фінляндії, Швейцарії, Австрії, Моравії, Чехії, Угорщині, а також – у Південній Франції⁵⁷. В означених країнах до кінця XVI ст. Реформація реалізувала наступні важливі заходи: здешевила, зменшила і спростила структуру, організацію та ієрархію Церкви; перевела богослужіння на національну мову; заборонила продаж індульгенцій; перевагу віддала особистісній релігійній вірі людей (церковних громад, а не зовнішнім проявам культово-обрядової практики);

дозволила індивідуальне тлумачення і коментування тексту Біблії; оголосила поза законом діяльність Святої Інквізиції; сакралізувала (надала божественної санкції) норми бюргерської моралі, яка проголошувала «Божественну благодать» для людини не в її бідності, – а в її багатстві, котрим не варто нехтувати; ліквідувала монополію папства на духовну диктатуру; обмежила владу Римської курії на місцях; здійснила секуляризацію церковних земель разом з відміною десятини; легалізувала сектантство і конфесійність⁵⁸.

Контрреформація, очолювана Орденем єзуїтів, повністю «врятувала» від протестантської «єресі» лише дві країни – Польщу та Францію; в Іспанії ж реформаційні ідеї виявились чужинними та безперспективними⁵⁹. З іншого боку, саме Реформація розколола Римо-Католицьку Церкву і утворила третю гілку в християнстві – Протестантизм⁶⁰. Походження самого терміну пов'язано з прийняттям Протестації (назва юридичного документу – оскаржувальної петиції) німецькими лютеранами, спрямованої проти рішення Шпейерського рейхстагу 1529 р. щодо скасування раніше встановленого в Німеччині принципу «чие правління, того й релігія». В ході Реформації виникли такі форми релігійного конфесіоналізму, як лютеранство, англіканство (Англіканська Церква), цвінгліанство, кальвінізм, анабаптизм, унітаризм і його варіант (відгалуження) – соцініанство⁶¹.

На початку XVII ст. у кальвінізмі, на терені Нідерландів, утворилась окрема впливова течія – армініанство; ця релігійна спільнота втілювала й відображала духовні потреби зростаючої голландської буржуазії. Назва течії походить від імені фундатора секти – уродженця Утрехта Якоба Армінія (1560–1609)⁶². На відміну від вчення Кальвіна, теологія Армінія ставила Передвизначення у залежність від особистої віри людини. Голландський пастор і богослов стверджував, що віряни спасуться незалежно від Божого Передвизначення, якщо будуть щиро вірити. Отже, в армініанстві ключову роль відігравала свобода людської волі, тоді як в кальвінізмі доля кожної людини визначається виключно Творцем, – тобто незалежно від волі самого індивідууму⁶³. Проти армініан (або ремонстрантів) 1603 р. з різкою критикою виступили гомаристи – прибічники ортодоксального (в руслі ідей Кальвіна) тлумачення догмату Передвизначення.

Їхній лідер Францискус Гомарус (1563–1641), уродженець Брюгге, і в той період – такий самий професор богослов'я в Лейденському університеті, як і Арміній, влаштував з опонентом у 1608 р. в Гаазі відкритий диспут. Слухачами, глядачами й «суддями» були депутати Генеральних Штатів Голландії та Західної Фрісландії. Диспут, звісно, до примирення не призвів⁶⁴. Після осуду 1619 р. армініанства як єресі Генеральним синодом у Дортрехті (ініціатором очікувано став член синоду – Гомарус), секта зазнала переслідувань. Невдовзі, 1630 р., послідовники Армінія все ж отримали право вільного віросповідування⁶⁵.

На середину XVII ст. у протестантському русі відбулись теологічно-доктринальні трансформації: анабаптизм «перетік» у релігію меннонітів; кальві-

нізм поглинув цвінгліанство, після чого розпався на реформатство (секта реформатів), вже згадуване армініанство, пресвітеріанство й конгрегаціонізм; на базі меннонітства й конгрегаціонізму виникли релігії та Церкви баптистів і квакерів (тобто «тих, що трясуться» впродовж спільних молінь)⁶⁶. Ця релігійна деномінація виникла як секта у передпуританській Англії майже одночасно з армініанами. Самі себе квакери називали «Спілкою друзів»⁶⁷. Перші квакерські групи примикали до індегіндентів⁶⁸. Вищими «проявами» віри добре згуртовані «спільні друзі» вважали «внутрішнє світло» й добродійність⁶⁹. Квакери відкидали зовнішню обрядовість та церковну організацію з усією розгалуженою ієрархією кліра; вони не визнавали культ Діви Марії, відповідні католицькі обрядодії й богослужіння як таке.

Адепти «Спілки друзів» не хрестились, не причащались, не мали офіційних проповідників та духовенства, а також виступали проти десятини й головне – військової повинності. На їхніх молитовних зібраннях проповідували ті, хто «відчув», що на них «зійшов Святий Дух»⁷⁰. Унаслідок урядових репресій та під загрозою примусової депортації квакери, впродовж 60-х рр. XVII ст., переселились у далекий «Новий світ» – віротерпимі північноамериканські колонії. Англійська буржуазна революція середини XVII ст. породила й низку нових сект, остання з яких – методисти, утворилась в середовищі оксфордського студентства 1729 р. і була очолена Джоном Уеслі (1703–1791)⁷¹.

Крім англійського реформаторства (пуританізму) й сектантства, не менш важливими подіями з точки зору міжконфесійних конфліктів у транскордонних регіонах було продовження епохи Релігійних війн на теренах Франції, вже в умовах Реформації та Контрреформації. Завершення католицько-протестантської Тридцятирічної війни (1608–1648 рр.) і підписання Вестфальського миру, який остаточно врегулював у Європі «релігійне питання» та «конфесійну проблему», на ситуацію у Французькому королівстві суттєво не вплинули.

Ідеї лютеранства почали проникати сюди ще з 20-х рр. XVI ст., хоча в ті часи монархи Франції безжально переслідували будь-яких протестантів на своїх землях. Король Франциск I (1515–1547), який постійно воював з німецьким імператором Карлом V (1519–1555), тим не менш, іноді влаштовував своїм «відступникам» нетривалий «відпочинок»; він навіть надавав підтримку німецьким протестантам, якщо це могло нашкодити Карлу⁷². Генріх II (1547–1555) ще більше їх ненавидів, однак саме при ньому французька протестантська Церква значно зростає. У 1555 р. реформатори відкрили свій храм у самому Парижі, а в 1559 р. провели там національний синод французьких протестантів, де були присутні представники 15 церков з усієї Франції. Учасники синоду розробили «Статус конфесій» і «Книгу благочинства» кальвіністської орієнтації⁷³. Того самого десятиліття нова віра почала поширюватись і серед знаті.

Карл IX зійшов на престол у 1560 р. (1560–1574), коли йому було лише десять років. Королева-мати, Єкатерина Медічі (1519–1589), стала регентшею;

вона погодилась на офіційну зустріч з протестантами в Пуассі 18 липня 1561 р. Сторонам не вдалося досягнути конкретних домовленостей, але Єкатерина погодилась надати протестантам право збиратись для богослужіння за межами міст. Коли ж герцог Лотарингський Генріх I де Гіз (1550–1588) (брат Марії де Гіз, дружини шотландського короля Якова V (1513–1542), з яким він приятелював) випадково заскочив групу кальвіністів за проведенням служби в місті (це сталося 5 січня 1562 р.), вперше сталося кровопролиття⁷⁴. Цей випадок розв'язав нову релігійну війну в королівстві.

Протестанти, або гугеноти (тобто «таргани», бо мали звичай носити виключно чорні одежі), з 1562 по 1595 рр. пережили 8 війн. Кожний конфлікт тривав рік-два, після чого наставав короткий «передих». Не дивлячись на такі серйозні потрясіння, як Варфоломійська ніч у Парижі (24 серпня 1572 р.), коли через масову різанину, влаштовану католиками в столиці та передмістях загинуло майже 70 тисяч людей, протестантизм дедалі відчутніше зміцнював свої конфесійні позиції. Гугеноти поступово збільшували кількість власних прибічників; їхні головні сили зосередились на Півдні та Заході Франції, особливо в містах, розташованих уздовж Біскайської затоки⁷⁵. Найпотужнішим центром гугенотства стало місто-фортеця Ла-Рошель.

Генріх Наварський, чоловік Маргарити, сестри Карла IX, вважався формальним лідером руху протестантів. Через певні обставини – смерть декількох королів з династії Валуа, жоден з яких не залишив після себе нащадків-синів, Генріх у 1589 р. отримав реальний шанс претендувати на французький престол. Проте католицький Париж, контрольований Католицькою Лігою й Гізом, відмовився його визнати. Ще чотири роки правитель Наварри продовжував боротьбу, після чого вирішив, що Франція потребує миру більше, ніж гугеноти короля. Він отримав від архієпископа столиці т.зв. духовне напучення і в 1593 р. навернувся у католицизм, ставши Генріхом IV (1589–1610)⁷⁶.

Його єдиновірці-гугеноти почувались ошуканими й розчарованими, але Генріх продовжував демонструвати їм свою прихильність і 1598 р. видав знаменитий Нантський едикт, у котрому милостиво дарував кальвіністам усі конфесійні права та свободи, яких вони були позбавлені за правління його попередників. Протестанти відтепер мали можливість вільно відправляти богослужіння по всій країні, крім столиці⁷⁷. Король гарантував їм громадянські та політичні права, а в якості гарантії від можливої загрози цим людям з боку держави він дозволив гугенотам мати на території королівства 200 озброєних гарнізонів; до того ж утримання цього війська фінансувалось з королівської скарбниці⁷⁸. Генріх уважно слідкував, щоб Нантський едикт повністю виконувався упродовж усього його життя.

Його син, Людовик XIII (1610–1643), виріс переконаним католиком і, починаючи з 1621 р., поступово позбавляв гугенотів дарованих їм у Нантському едикті привілеїв⁷⁹. Спротив гугенотів вилився ще у три війни, поки в 1629 р. мир не було відновлено. Людовик XIII позбавив кальвіністів їхніх військових

гарнізонів, політичних та мілітарних прав, залишивши тільки права громадянські й релігійні⁸⁰. Знищивши гугенотську загрозу на своїх землях, король зміг здійснити свій внесок у антигабсбурзьку коаліцію у Тридцятирічній війні. Всі зусилля Франції носили яскраво виражену антидинастійну, а не антикатолицьку спрямованість. Тогочасні прем'єр-міністри королівства, кардинали Рішельє (1585–1642) й Мазаріні (1602–1661), зі свого боку були налаштовані зберегти гугенотські привілеї; як католицькі прелати, вони не підтримували політику релігійних гонінь⁸¹. Однак після смерті Мазаріні король Людовик XIV (1643–1715) почав приймати самостійні рішення.

Чисельність гугенотів, що і в кращі часи не перевищувала 10-15 % від усього населення Франції, на початок правління цього монарха складала лише 9%⁸². Проте католики були обурені самим фактом присутності послідовників мерзенного «Кальвіна» в їхній державі. Людовик XIV з 1663 р. вдався до порушення всіх обіцянок, даних гугенотам. Тиск на останніх зростав з кожним роком. У 1666 р. побачив світ королівський едикт, де перераховувалося 60 юридично обґрунтованих «випадків», згідно з якими протестантів можна було карати. Уряд цілеспрямовано закривав їхні лікарні, школи, університети, театри; грошові пожертви від населення передавались, оминаючи общини гугенотів, виключно католицьким організаціям. Багато «єретичних» церков за сприяння короля було зруйновано. Посилаючись на «бажання» молоді повернутись у католицьку віру, у батьків відбирали дітей і виховували їх у спеціальних «закритих» будинках, за суворими католицькими традиціями⁸³.

У результаті провокативних дій уряду почалась масова еміграція гугенотів з Франції. Кульмінаційний момент припав на 1685 р., коли Людовик повністю скасував дію Нантського едикту. Уряди сусідніх країн зробили спробу втрутитися, але французький монарх на таку турботу відповів, що цей закон уже давно нікому не потрібен, оскільки в королівстві гугенотів не залишилось. Одночасно ж, за наказом Людовика XIV, за спротив католицькому наверненню тисячі протестантів були заслані на каторжні роботи. Їхніх священослужителів примусово вислали за кордони французьких володінь, а вірянам заборонили залишати країну. Проте, майже 250 000 гугенотів таки вдалося виїхати з Франції⁸⁴. Повне скасування Нантського едикту також сприяло поширенню терору й конфесійної нетерпимості по всіх регіонах проживання протестантів у Європі.

У Французькому королівстві гонимі ще раз здійснили спробу повернути собі втрачені права та привілеї. Це вилилось у повстання камізарів 1702–1705 рр. – останню гугенотську війну, – і завершення довготривалої епохи релігійних протистоянь та конфліктів, що свої витоки брала з катаро-альбігойської єресі. Бунт почали жителі-кальвіністи більшості міст Лангедока після вбивства місцевими католиками двох їхніх пресвітерів. Для сплеску релігійного фанатизму керівники повстання використовували «маленьких пророків» – психічно хворих підлітків, які мандрували гірським масивом Севенн й вигукували про-

роцтва з Біблії, закликаючи до помсти⁸⁵.

Восени 1702 р. камізари (назва походить від севенського діалектизму «самісе» – «сорочка») почали захоплювати передгірські села й міста; вони палили католицькі церкви, будинки кліриків, місцеві дворянські замки та палаци, відбирали у відкупщиків і податкових чиновників зібрані кошти й десятину. Повсталі гугеноти вимагали свободи віросповідання та відправи кальвіністського культу, скасування податків. Рух очолили Жан Кавальє (1679–1740), лісник Ефраїм, Ролан (П'єр Лапорт), Луї Морель та Анрі Кастане⁸⁶. Папа Климент XI (1700–1721) очікувано оголосив Хрестовий похід проти «несамовитих й підступних» єретиків. Повстання підтримали Савойя, Голландія й Англія. До камізарів потекли гроші та зброя.

Маючи на меті ліквідацію соціальної бази повстання, королівська влада спалила 466 «гугенотських» села й депортувала з лангедокських земель 20 тисяч населення. У 1703–1704 рр. рух камізарів охопив нові території – Віваре, Пюї, Веле, Руєрг і Оранж⁸⁷. За даними джерел повсталі захопили в регіоні 30 замків-фортець й зруйнували 193 католицькі храми. Однак, куплена королівськими чиновниками зрада Кавальє після невдалої битви при Трев'єсі (1704 р.) і його втеча до Савойї деморалізували камізарів; Ефраїм і Ролан були схоплені й страчені, їхні загони знищені. Навесні 1705 р., коли повстання пішло на спад (після вищезгаданого підкупу Жана Кавальє, уряд здійснив протестантам-кальвіністам послаблення у податковій сфері), королівські війська вдалися до масового терору: в боях та при екзекуції загинуло до 100 000 камізарів⁸⁸. Разом з тим, остаточно цей протестантський рух було ліквідовано лише у 1715 р.

Отже, єретичні секти доби Середньовіччя демонстрували найвищий рівень послідовного релігійного конфесіоналізму, особливо у транскордонних, культурно та економічно розвинутих регіонах. Водночас Новий час виявив приклад формування якісно нових цивілізаційних реалій у межах європейського християнського світу, орієнтованих на органічний розвиток толерантності, віротерпимості, екуменізму, міжконфесійного діалогу й духовної єдності соціуму.

Примітки:

¹ Боднарюк Б. М. Церковно-релігійні конфлікти на терені Західної Європи : від хрещення Карлом Великим саксів до завершення Альбігойських війн (785–1245 рр.) Боднарюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : Друкарня Рута, 2016. Т. 26. Історичні науки. С. 116-135.

² Робертсон Дж. История Христианской Церкви. СПб., 1891. Т. 2. С. 858.

³ Там само. С. 859.

⁴ Там само. С. 861.

⁵ Шафф Ф. История Христианской Церкви. СПб., 2008. Т. V. Средневековое христианство. 1049–1294 гг. С. 404.

⁶ Джованни Виллани. Новая хроника, или История Флоренции. М., 1997.

С. 354.

⁷ Сказкин С. Д. Восстание Дольчино // Сказкин С. Д. Из истории социально-политической и духовной жизни Западной Европы в средние века. М., 1981. С. 50.

⁸ Benvenuto da Imola. Comentum super Dantis Aldigherii Comoediam. Florentiae, 1887. Т. 2. Р. 105-106.

⁹ Ibid. Р. 108.

¹⁰ Сказкин С. Д. Исторические условия восстания Дольчино // Сказкин С. Д. Из истории социально-политической и духовной жизни Западной Европы в средние века. М., 1981. С. 251.

¹¹ Acta S. Officii Bononie ab anno 1291 usque ad annum 1310 / A cura di L. Paolini : In 2 v. R., 1984. Vol. 2. Р. 204-205.

¹² Ibid. Р. 209-210.

¹³ Сушкевич Л. П. Восстание под руководством Дольчино // И живы памятью столетий. Минск, 1987. С. 119-120.

¹⁴ Historia fratris Dulcini Heresiarche di anonimo sincrono e De secta illorum qui se dicunt esse de ordine Apostolorum di Bernardo Gui / A cura di A. Segarizzi. Città di Castello, 1907. Р. 88.

¹⁵ Ibid. Р. 90.

¹⁶ Гаусрат А. Средневековые реформаторы : Арнольдисты. Вальденцы. Франциск Ассизский. Сегарелли. Дольчино. М., 2012. С. 304.

¹⁷ Historia fratris Dulcini Heresiarche di anonimo... Р. 93-94.

¹⁸ Mariotti L., pseud. [Gallenga A.]. «Historial memoir» of Frà Dolcino and His Times. L., 1853. Р. 131.

¹⁹ Шафф Ф. История Христианской Церкви... С. 406.

²⁰ Mariotti L., pseud. [Gallenga A.]. «Historial memoir»... Р. 133.

²¹ Ibid. Р. 134-137.

²² Шафф Ф. История Христианской Церкви... С. 406.

²³ Там же. С. 408.

²⁴ Там же. С. 409.

²⁵ Mariotti L., pseud. [Gallenga A.]. «Historial memoir»... Р. 141.

²⁶ Ibid. Р. 144.

²⁷ Blockmans W., Hoppenbrouwers P. Introduction to Medieval Europe, 300-1550. L., 2007. Р. 303.

²⁸ Hillerbrand H. J. The Reformation. N. Y., 1964. Р. 304.

²⁹ Blockmans W., Hoppenbrouwers P. Introduction... Р. 304.

³⁰ Ibid. Р. 305.

³¹ Logan F. D. A History of the Church in the Middle Ages. Abingdon, 2002. Р. 311.

³² Ibid. Р. 312.

³³ Ibid. Р. 314.

³⁴ Ibid. Р. 315.

³⁵ Hill B. D. Church and State in the Middle Ages. N. Y., 1970. Р. 470.

³⁶ Ibid. Р. 470.

- ³⁷ Ibid. P. 472.
- ³⁸ Ibid.
- ³⁹ Parker G.H.W. *The Morning Star: Wycliffe and the Dawn of the Reformation*. Grand Rapids, 1966. P. 58-60.
- ⁴⁰ Ibid. P. 60.
- ⁴¹ Ibid. P. 62.
- ⁴² Ibid. P. 79-81.
- ⁴³ Ibid. P. 104-105.
- ⁴⁴ Ibid. P. 107.
- ⁴⁵ Ibid. P. 110.
- ⁴⁶ Ibid. P. 418-419.
- ⁴⁷ Ibid. P. 422-424.
- ⁴⁸ Bainton R. H. *Christendom: A short History of Christianity and its Impact on Western civilization*. N. Y., 1964. P. 309.
- ⁴⁹ Ibid. P. 310.
- ⁵⁰ Chadwick O. *The Reformation. The Pelican History of the Church : In 4 v. L.*, 1964. Vol. III. Harmondsworth. P. 535.
- ⁵¹ Ян Гус. Проповеди. М., 2010. С. 447.
- ⁵² Chamberlin E. R. *The Bad Popes*. N. Y., 1979. P. 459-460.
- ⁵³ Ibid. P. 463.
- ⁵¹ Ibid. P. 465-466.
- ⁵⁵ Gilmore M. P. *The World of Humanism, 1453–1517*. N. Y., 1962. P. 387.
- ⁵⁶ Logan F. D. *A History of the Medieval Church...* P. 530.
- ⁵⁷ Dillenberger J., Welch C. *Protestant Christianity Interpreted Through its Development*. N. Y., 1954. P. 399-401.
- ⁵⁸ Ibid. P. 403-404.
- ⁵⁹ Spitz L.W. *The Renaissance and Reformation Movements*. Chicago, 1971. Vol. I. *The Renaissance*. P. 16.
- ⁶⁰ Janelle P. *The Catholic Reformation*. Milwaukee, 1963. P. 9.
- ⁶¹ Hunt W. *The History of English Church*. L., 1907. P. 31-32.
- ⁶² Гольбах П. Галерея святых. М., 1962. С. 349.
- ⁶³ Там же. С. 349.
- ⁶⁴ Там же. С. 349-350.
- ⁶⁵ Там же. С. 350.
- ⁶⁶ Павлова Т. А. Квakerское движение в Англии (вторая половина XVII – начало XVIII в.) // *Религии мира. История и современность*. М., 1982. С. 187.
- ⁶⁷ Reay B. *The Quakers and the English Revolution*. L., 1985. P. 8.
- ⁶⁸ Cooper W. A. *A living faith: historical and comparative study of Quaker beliefs*. Richmond, Indiana, 2001. P. 6.
- ⁶⁹ Павлова Т. А. *Дух Просвещения и ранние квакеры // Человек XVII столетия*. М., 2005. Ч. 1. С. 151.
- ⁷⁰ Cooper W. A. *A living faith...* P. 7.

⁷¹ Nicholas J. H. History of Christianity, 1650–1950 : Secularization of the West. N.Y., 1957. P. 335.

⁷² Гонсалес Х. Л. История Христианства : В 2-х т. СПб., 2003. Т. 2. От эпохи Реформации до нашего времени. С. 144.

⁷³ Там же. С. 146.

⁷⁴ Там же. С. 140-150.

⁷⁵ Там само. С. 152-153.

⁷⁶ Nicholas J. H. History of Christianity... P. 371.

⁷⁷ Ibid. P. 373.

⁷⁸ Ibid. P. 374-376.

⁷⁹ Hillerbrand H. J. The Reformation. N. Y., 1964. P. 551.

⁸⁰ Ibid. P. 552.

⁸¹ Ibid. P. 554.

⁸² Ibid. P. 559.

⁸³ Ibid. P. 564.

⁸⁴ Норт Дж. История Церкви от дня Пятидесятницы до нашего времени. М., 1993. С. 283.

⁸⁵ Janelle P. The Catholic Reformation... P. 402.

⁸⁶ Ibid. P. 403-404.

⁸⁷ Ibid. P. 404.

⁸⁸ Ibid. P. 408-409.

Bohdan Bodnariuk. Heretical movements and inter-religious conflict in Western Europe: from the end of albigensian crusade to kamizars' uprising (1245–1715). *The author consistently studies and describes the features of the church and religious conflicts which ensued on the territory of Western Europe in the Middle Ages and during the period of modern times. Furthermore, the author scrutinizes historical aspects in terms of the phenomenon of the spread of heretical movements and sects on the lands of southern France and northern Italy, flagellants' and penitents' activities, preaching of John Wycliffe and Lollardy who were precursors of the Reformation. The church and religious and social activities of Savonarola, Jan Hus, the Reformation era, «Huguenot issues» in French kings' policies, Kamizars' Uprising in early 18th century are under study in the article.*

Key words: Roman Catholic Church, Western Europe, the papacy, religious movement, heretical sects, John Wycliffe, Savonarola, Jan Hus, the Reformation, the Huguenots, Kamizars' Uprising.

Отримано: 5.05.2017 р.